

cii – získaných takmer výlučne z písomných prameňov právneho charakteru –, pričom neposkytuje priestor archeologickým či kunsthistorickým prameňom a zisteniam. Túto skutočnosť, vzhľadom na proklamovaný zámer publikácie, nemožno hodnotiť ako negatívum. Súbor faktografie obsiahnutý v tomto rozsiahlom kompendiu je nemalým prínosom slovenskej medievalistiky. Publikácia je cenným a potrebným výstupom – jednak ako odrazový mostík pre bádateľov i laikov, ktorí sa venujú kastelológii, no najmä ako dlho absentujúce odborné spracovanie historického fenoménu, ktorý stále neprestáva fascinovať čitateľov.

Matej Harvát

DEMMEĽ, József. *PANSLÁVI V KAŠTIEĽOCH. Zabudnutý príbeh slovenského národného hnutia*. Bratislava: Kaligram, 2016, 240 s. ISBN 9788089845880.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2018.66.4.10>

József Demmel je historikom skúmajúcim uhorské dejiny. Za uplynulých desať rokov publikoval celý rad textov, ktoré sú v kontexte maďarskej a slovenskej historiografie vo viacerých ohľadoch inovatívne. Pri skúmaní a interpretácii sa inšpiruje teóriami a poznatkami z ďalších disciplín, najmä z antropológie a politickej vedy. Tým, aké výskumné otázky si tento maďarský historik kladie, ktoré historické osobnosti skúma a ako k nim pristupuje, prekračuje konvenčné, etnocentrické rámcovanie dejín. V prvej monografii, ktorá vyšla v slovenskom preklade, sa venoval emblematickej postave slovenského národného hnutia. Vyšla v roku, ktorý vláda Slovenskej republiky vyhlásila za Rok Ľudovíta Štúra. Svojou koncepciou, rozsahom pramennej bázy a inovatívnosťou položených otázok a skúmaných problémov vyvolala značný záujem odborníkov i čitateľskej verejnosti. Jeho druhá kniha sprístupnená v preklade slovenskému publiku sa už podľa svojho názvu neredukuje na jednu osobnosť. Na pozadí príbehu turčianskeho šľachtica, statkára, župného a celokrajinského politika Józsefa Justha (1809 – 1875) sa v nej Demmel pokúsil predstaviť základné aspekty spoločenského a politického vývoja v hornouhorskom prostredí v 40. – 70. rokoch 19. storočia.

Koncepcia knihy je prehľadná a plynulo prestupuje z celouhorskeho do regionálneho a lokálneho kontextu, približuje rodinné pozadie i cirkevné prostredie, ktoré na J. Justha vplývali. Na úvod predstavuje historické pozadie obratu, v rámci ktorého sa v priebehu 19. storočia existencia hornouhorskej šľachty slovenského materinského jazyka zmenila vo vnímaní uhorskej spoločnosti zo samozrejmej skutočnosti na kontradikciu. Vykresľuje hlavné zdroje konfliktov v Turčianskej stolici v predmarcovom období a v revolučných rokoch. Tie boli do určitej miery „zmenšeninou“ celouhorských politických zápasov. Antagonizmus medzi liberálnymi reformistami a provládnyimi konzervatívcami dostal v turčianskom mikrosvete podobu zápasu medzi dynastickým zoskupením Révayovcov a Justhovcov. Autor popísal špecifika politického zápasu prebiehajúceho v hornouhorských stolicách, definoval línie zlomu, ktoré rozdeľovali miestnu, prevažne slovenskojazyčnú šľachtu. Jazykové línie zlomu sa tiahli medzi latinsko-slo-

venským a maďarským táborom alebo, citujúc hodnotenie súčasníka medzi „*zaostávajúcou a pokrokovou stranou*“. Ďalšia – generačná línia zlomu sa utvárala počas jednu generáciu trvajúceho procesu etablovania maďarčiny v Turci. Od založenia prvej školy s maďarským vyučovacím jazykom v roku 1808, pri ktorom stál otec hlavnej postavy príbehu, až po sťažnosti zemanov na stoličných kongregáciách v polovici 40. rokov 19. storočia. Na jednej strane stála mladšia časť zemianstva, ktorá si počas štúdií na evanjelických lýceách spolu s maďarčinou osvojila i reformný program liberálnej opozície. Na druhej bolo pokolenie ich otcov a strýkov, ktorí navštevovali slovenské a latinské školy a na kongregáciách kričali „*po slovenski! Chceme vedieť čo sa tu robí!*“ (s. 50)

V období medzi jarou 1848 a letom 1849 vstúpili do politického zápasu medzi starou a mladou šľachtou ďalší aktéri. Nové centrum moci sa utváralo okolo uhorskej vlády v Pešti. Mocenské štruktúry dynastie po politickej porážke konzervatívnej strany na krátky čas stratili v stoličnej politike značnú časť vplyvu, no už od jesene 1848 opäť obnovovali moc za pomoci cisárskej armády. K nim vstupuje na scénu politicky zrovno-právnená slovenská národne angažovaná honorácia a jej najaktívnejšia časť, ozbrojení dobrovoľníci – „*hurbanisti*“. V monografii je značný priestor venovaný vykresleniu toho, ako občianska vojna postavila „*prenacionálne vrstvy turčianskeho sveta*“ pred dovtedy nepoznané výzvy. Zložité otázky koho podporiť, proti komu sa postaviť sa snažili riešiť v prvom rade s ohľadom na záujmy rodiny a rodu. Turčianska šľachta a vôbec hornouhorská šľachta vo všeobecnosti dúfala, že pobyt armád a vojenské akcie výraznejšie nenarušia staré stoličné poriadky a regionálne rozloženie moci. Turčianske zemianstvo, ktoré niekoľko rokov poskytovalo záštitu štúrovskému hnutiu, nebolo motivované snahou podporiť utvorenie moderného slovenského národa a poskytnúť mu zázemie pre vznik národných inštitúcií. Demmel presvedčivo odhaľuje ich skutočné motívy, ktoré nachádza v ich spiatocníctve, odmietaní spoločenských reforiem a politických zmien ohrozujúcich ich privilegované postavenie. Plasticky opisuje prerod „*arcikonzervatívnej*“ stolice, ktorá až do roku 1847 stála dôsledne na konzervatívnej strane sabotujúcej všetky snahy o reformy, v župu lojálnu vláde Lajosa Batthyány. Vďaka koalícii dvoch dominantných turčianskych rodín, ktorú v revolučnom období utvoril tandem József Justh a Simon Révay, si dokázali udržať moc až do roku 1875.

Prekvapujúce zistenia revidujúce doterajšie poznatky prinášajú časti venované počiatočnej fáze ozbrojeného konfliktu v hornouhorských stolicích. Národné gardy, ktoré z nariadenia uhorskej vlády mali vzniknúť vo všetkých stolicích za účelom udržania poriadku a zvýšenia vojenskej sily revolúcie, sa v Turci nestali oporou nového režimu. Značná časť radových gardistov a ich kapitánov bola v kontakte s hurbanistami a z pohľadu Pešti boli prinajmenšom nedôveryhodní. Už v prameňoch, ktoré publikoval Daniel Rapant sa objavujú indicie, že predstavovali potenciálne ohnisko odporu vedeného turčianskou šľachtou. Jednou z hlavných požiadaviek revolučných síl v Turci bolo zavedenie slovenčiny ako úradného jazyka.

Autor bez toho, aby tým znejasňoval svoj výklad, plynulo strieda „*objektívny*“. Po priblížení pomerov v Turci a sociálnych sietí v evanjelickej cirkvi zaostruje na osobu Józsefa Justha staršieho, jeho užšie rodinné i širšie rodové zázemie, aby v ďalšej kapitole opäť rozšíril záber na evanjelické spoločenstvo a jeho inštitúcie. Práve v špecifikách evanjelickej cirkevnej organizácie, v jej skupinovej solidarite hľadá vysvetlenie zdanlivo

nepochopiteľného vzťahu J. Justha k slovenským politickým vodcom a celkovo k slovenskej národne angažovanej inteligencii. ňou, no nielen ňou objasňuje vysokú miery akceptácie „panslávov“ vo svojom okolí i pod strechou svojho kaštieľa. Evanjelická skupinová solidarita mala za následok, že jej šľachta sa na rozdiel od katolíckej aj kalvínskej aristokracie vyznačovala menej rigidnou stavovskou hierarchiou. Tá sa prejavovala vo väčšej sociálnej mobilite stimulovanej sieťou štipendií a systémom podpôr, podpore talentovaných jedincov a dokonca často stavala konfesijnú spolupatričnosť vyššie než v tej dobe silnejúce nacionálne kritériá.

Demmel ako formatívnu udalosť pre vzťah J. Justha k slovenskému hnutiu považuje revolúciu 1848/9. Pre vtedy štyridsiatnika boli skúsenosti z meruôsmeho roku potvrdením predchádzajúcich názorov, že slovenský národný pohyb nie je možné ignorovať a bolo by chybou snažiť sa ho násilím eliminovať. Jedinou cestou, ako bolo možné situáciu riešiť, bolo podporiť slovenské snahy o vybudovanie kultúrneho inštitucionálneho systému silnejúceho hnutia. Iba tak sa podľa turčianskeho šľachtica dala získať jeho lojalita a oslabiť separačné tendencie.

To, čím sa Justh podľa Demmela odlišoval od prevažnej časti uhorskej šľachtickej elity bola jeho otvorenosť vo vzťahu k predstaviteľom slovenskej národoveckej komunity, väčšia empatia voči ich postojom a požiadavkám. Ak k tomu prirátame jeho dobrú znalosť slovenčiny, ktorá bola v „turčianskej záhradke“ bežná, mal Justh optimálne predpoklady, aby sa po doznení neoabsolutizmu stal kľúčovou postavou zmierenia slovenských a maďarských národoveckých elit. (s. 122)

Počas štyroch desaťročí verejného pôsobenia, prirodzene, prešiel Justhov postoj k slovenskému národnému hnutiu niekoľkými vývojovými etapami. Reagoval na meniace sa politické pomery, na preskupovanie politických síl na lokálnej úrovni. Na rozdiel od väčšiny vplyvných uhorských politikov bol citlivý i voči rastúcej aktivite slovenskej národoveckej komunity a jej podpory zo strany zneisteného hornouhorskeho zemianstva. O to väčšmi nás historikov musí mrziť, že sa Justhova pozostalosť nezachovala. Sotva sa tak podarí podrobnejšie rekonštruovať všetky vrstvy jeho pluralitnej identity a spoznať a pomenovať v nej slovenské elementy. Detailnejšie preskúmať Justhove tajné, či prinajmenšom neverejné zásluhy o slovenské inštitúcie.

Demmelova výzva reinterpretovať dejiny Memoranda (s. 146) môže znieť trúfalo, no prinajmenšom niektoré jeho zistenia a závery k tomu nabádajú. Za všetky uvediem sprostredkovateľskú misiu turčianskej šľachty pri memorandovom pohybe, aktívnu účasť na formulovaní, precizovaní programu, prirodzene, s výnimkou požiadavky slovenského dištriktu. Z hľadiska počtu prejavov bol dokonca József Justh dominantným rečníkom pri memorandových diskusiách. Memorandum tak bolo najvýraznejším pokusom prepojiť uhorsko-maďarskú a slovenskú vrstvu identity nielen J. Justha, ale i väčšiny hornouhorskej šľachty. (s. 162)

Jeho angažovanie sa v prospech slovenského národného hnutia pokračovalo i po memorandovom nezdare. Aktívne loboval za založenie martinskej sporiteľne v roku 1867, podobne ako o dva roky neskôr pri povoľovaní Kníhtlačiarkeho účastinárskeho spolku. Pár rokov predtým využil svoje politické väzby a sociálny kapitál na presadenie nižšieho gymnázia a kasína v Turčianskom Svätom Martine. Demmelove hodnotenie Justha, ako najvýznamnejšieho uhorského patróna národného hnutia Slovákov, tak stojí na solíd-

nych pevných základoch. Bez jednoznačnejšej odpovede však ostáva otázka, prečo sa Justhova proslovenská disidentská angažovanosť končí v roku 1868, resp. prečo o nej nie sú žiadne stopy z neskoršieho obdobia? Voľby v roku 1872 boli otvorenou vojnou medzi slovenskou a vládnu stranou. Demmel jej priebeh na malej ploche plasticky vykreslil v kapitole *Mocenské preskupenia v Turčianskej župe*. Znepokojenie, ktoré v pešťbudínskych salónoch a kasínach vyvolávala aktivizácia slovenskej národoveckej komunity bolo ešte posilňované výsledkami volieb v Turci. Najmä schopnosť slovenskej strany konkurovať kandidátom podporovaným vládou, účinne využívať tlač, noviny, karikatúry a letáky v predvolebných zápasoch a eliminovať tým tradičné spôsoby mobilizácie voličov, smutne známe kortešačky. Politické rozloženie síl v Turčianskej župe si vyžadovalo hľadať podporu i v tábore slovenských národovcov, kreatívne reagovať na požiadavky dvoch konkurenčných nacionalizmov. Dlhú dobu (1842 – 1875) boli sily na oboch stranách vyvážené, od vyrovnania sa však vplyvom silnejúceho etatizmu oslabujúceho tradičné municipálne privilégia slovenská strana dostala do defenzívy, z ktorej po celú existenciu monarchie už nevyšla.

K obratu v politickom rozložení síl v župných úradoch došlo súčasne so zatvorením Matice slovenskej v roku 1875. Kniha presvedčivo ukazuje, že v tomto víťazstve nad tandemom Justh – Révay a miestnym zemianstvom, z veľkej časti podporujúcim slovenské národné hnutie, mal leví podiel zvolenský podžupan Béla Grünwald.

Demmel načrtáva pozadie pomerne prekvapujúcej voľby tisícového Martina, uzavretého zo všetkých strán kopcami, za slovenské národné centrum. Okrem známych súvislostí kladie i zaujímavú otázku, či práve prostredníctvom premeny na slovenskú metropolu nehľadali mestské elity spôsob, ako získať materiálne prostriedky pre svoj rozmach. Príliv národne angažovaných vzdelancov, už nielen kňazov, učiteľov, advokátov, ale i inžinierov, lekárov, novinárov a tlačiarov by mu dodal ďalší z dôležitých atribútov moderného mesta.

Autorova snaha stáť bokom od zakorenených národných naratívov a vyhnúť sa limitom, ktoré kladú tradičné národné prekonceptie maďarskej i slovenskej historiografie ho nasmerovali k novým interpretáciám. Ako je z recenzie zrejmé, vo väčšine prípadov sa mu to podarilo, no v knihe nájdeme i výklady, s ktorými by som polemizoval. Otvorenosť, ktorá slovensko-maďarské vzťahy charakterizovala v 60. rokoch 19. storočia, bola podľa Demmela z oboch strán úprimná a v kontexte vzájomných relácií bola niečím mimoriadnym, výnimočným. Dokladá to skutočnosťou, že zatiaľ čo vo voľbách v roku 1848 kandidoval len katolícky kňaz Eugen Gerometta, na jar 1861 sa o poslanecký mandát uchádzalo už vyše tridsať slovenských kandidátov zastupujúcich slovenský politický program. Tento nárast bol však skôr odrazom priaznivejších podmienok, za ktorých sa parlamentné voľby a volebná aktivizácia konali a výraznejšej politizácie vidieckych voličov. Nevidel by som v nej väčšiu mieru stotožnenia sa slovenskej politickej reprezentácie s jej ukotvením v uhorskej politike, ktorá sa v 60. rokoch 19. storočia v nebývanej miere zmierila so svojou budúcnosťou v Uhorsku a prestala hľadať pomoc a podporu pre presadenie svojich požiadaviek mimo Uhorska. (s. 125) Už samotný Hurbanov plán zo začiatku roka 1861, ktorý autor spomína, opiera projekt z februára 1849 požadujúci oddelenie Slovenska od Uhorska a protirečí tomuto tvrdeniu. Podľa Hurbana mali Slováci väčšiu šancu presadiť sa v Reichsrate a „za žiadnych podmienok

nehcú brat' účasť s Maďarmi v spoločnom krajinskom sneme“. Otvorenosť slovenskej národoveckej komunity, ochota akceptovať politické rámce Uhorska a v rámci nich hľadať optimálne upravenie postavenie slovenského ľudu nebola na začiatku 60. rokov výrazne väčšia ako v čase revolúcie a podľa toho, čo vieme, nelíšila sa veľmi ani od nasledujúceho obdobia dualizmu. Obzeranie sa po pomoci „zvonku“, či už z východu, alebo západu, malo viac charakter utilitárneho kalkulu než reálnej politickej opcie. Memorandový pohyb celkom jednoznačne ukotvil slovenský ideový a politický program v Uhorsku a definoval základné podmienky uplatnenia sa Slovákov ako rovnocenného národa v uhorskom štáte. Konceptným riešením národnostnej otázky bolo podľa memorandumistov a prevažnej časti slovenských národovcov ústavné uznanie všetkých národov (Maďarov, Slovákov, Nemcov, Rumunov, Chorvátov, Srbov, Rusínov ...) za rovnoprávne štátotvorné subjekty v Uhorsku, ako to vo svojich štúdiách doložil Milan Podrimavský.

Ďalším diskutabilným miestom je otázka úlohy evanjelickej komunity, jej vzdelávacích inštitúcií a spoločenských sietí pri formulovaní a úspešnom rozširovaní idey slovenského národa. Sieť evanjelických škôl a spolkov, ktoré za účelom samovzdelávania vznikli na pôde luteránskej cirkvi, boli podľa autora exkluzívnym priestorom, kde sa sformovala generácia slovenských národovcov. Úzka skupina evanjelických intelektuálov, ktorá sa vytvorila v inštitúciách evanjelického školského systému, využívala spoločenské siete evanjelickej cirkvi, jej školské, spolkové štruktúry. Vďaka tomu dokázali ideu slovenského národa transformovať v „*lahko pochopiteľné národné cítenie a rozšíriť ho*“. To bola podľa Demmela zásadná kvalitatívna zmena, ktorá stála na začiatku premeny uhorských občanov so slovenčinou ako materinských jazykom v slovenské národné spoločenstvo. Komunita slovenských národne angažovaných katolíckych vzdelancov bola v 30. rokoch 19. storočia výrazne slabšie prepojená sociálnymi sieťami. Na diecéznych seminároch a kráľovských akadémiách sa až na výnimky nevytvorili študentské spolky či iné platformy, na ktorých by sa dala budovať organizačná báza hnutia. Túto úlohu však zohralo abstinenčné hnutie, rozširujúce sa na začiatku 40. rokov. Navyše našlo podporu i u cirkevnej hierarchie a bolo previazané aj so šírením osvety, zakladaním nedeľných škôl a knižníc. Už na konci 40. rokov a najmä po revolúcii sú absolventi katolíckeho a evanjelického školského systému v podobnej miere zastúpení medzi propagátormi idey slovenského národa.

Roky 1861 – 1875 sa podľa Demmela v slovenskej historiografii vykresľujú ako „*obdobie utrpenia*“ (s. 169) S týmto tvrdením sa tiež dá prinajmenšom polemizovať. Ak už nie pre celé pätnásťročie, tak určite pre tzv. prechodné obdobie trvajúce do vyrovnania platí, že to bola z hľadiska podmienok pre utváranie slovenských kultúrnych a politických inštitúcií najúspešnejšia fáza. Pre roky neoabsolutizmu, a treba podotknúť, že tiež neoprávnene, sa tradovalo, že to bolo (J. M. Hurban) obdobie „*hluchoty a nemoty*“. Rovnaké slová použil Július Botto na vyjadrenie stavu slovenskej spoločnosti po roku 1874 – „*nastala doba hluchoty a nemoty, zavládli suchá*“. Bokesove syntézy *Dejiny Slovenska a Slovákov od najstarších čias po prítomnosť* (1946) obdobie po zatvorení Matice hodnotia tak, že „*Nad slovenským národným životom stiahli sa čierne mrákavy ...*“ a na dlhé obdobie upadol do pasivity. Pri porovnaní s obdobím „pred“ a „po“ hodnotí väčšina slovenských historikov matičné roky ako „dobré časy“.

Na záver by som chcel vysoko oceniť kvalitu prekladu. Až na pár výnimiek sa prekladateľke Galine Sándorovej podarilo preklopiť maďarský text bez významových posunov a nepresností. Autor cituje Eléka Fényesa, ktorý uvádza v Turci 1234 „*egész jobbágytelek*“, čo je v knihe preložené ako poddanský pozemok, správne poddanská usadlosť. Otázka prepisu historických mien je v knihe ošetrovaná citlivo. Na pár miestach môže na slovenského čitateľa rušivo pôsobiť maďarská podoba mien, ktoré sú súčasťou slovenského národného naratívu a sťažujú identifikáciu osôb (Lörincz Csaplovics/Vavrinec Čaplovič).

Peter Šoltés

ŠTOFANÍK, Jakub. *MEDZI KRÍŽOM A KLADIVOM. Recepčia sociálneho myslenia v katolíckej cirkvi v prvej polovici 20. storočia*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2017, 252 s. ISBN 9788073087197.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2018.66.4.11>

Vzťah náboženstva a spoločnosti, konkrétne postoj rímskokatolíckej cirkvi k tzv. sociálnej otázke v prvej polovici 20. storočia zostal na okraji záujmu slovenskej historiografie aj po roku 1989. Táto skutočnosť vyznieva prekvapujúco, v neposlednom rade vzhľadom na miesto a váhu politického katolicizmu v slovenských dejinách. Popri priekopníckych štúdiách filozofa Teodora Münza či sociológa Ľudovíta Turčana sa téme venoval predovšetkým historik a politológ Milan Katuninec, ktorý skúmal pôsobenie kresťanských odborov na medzivojnovom a vojnovom Slovensku. Jeho štúdie sú zaujímavé okrem iného tým, že sa pokúsil o komparáciu kresťanského odborového hnutia na Slovensku a v Rakúsku.

Mladý historik Jakub Štofaniak si vytýčil ešte ambicióznejší zámer: podať analýzu katolíckeho sociálneho myslenia od konca 19. až do 40. rokov 20. storočia a zároveň rekonštruovať jeho aplikáciu v praxi, a síce hneď v troch „národných“ kontextoch: českom, slovenskom a belgickom. Hneď v úvode je zrejmé, že Štofaniak vo svojej dizertácii, ktorá minulý rok vyšla vo vydavateľstve Filozofickej fakulty Karlovej univerzity v Prahe, hodlá veľké ambície potvrdiť. Jasne definuje výskumný zámer i pojmy, ktoré vo svojej analýze používa. Jeho koncepcia je presvedčivá, hoci komparatívny záber pôsobí na prvý pohľad trochu nevyvážené. Štofaniakov náčrt vzniku a rozvoja sociálnej náuky katolíckej cirkvi má síce celoeurópsky rozmer, ale zostáva na úrovni prehľadu, kým špecifiká tohto procesu autor manifestuje predovšetkým na českom a slovenskom príklade. Skutočne komparatívny charakter tak text získava až v poslednej časti venovanej aplikácii katolíckeho diškurzu v sociálnej praxi, kde sa k slovu dostávajú konkrétne podobnosti a hlavne rozdiely medzi západoeurópskym a stredoeurópskym kontextom.

Katolícka sociálna náuka je jedným z najdôležitejších prejavov dobiehania modernizácie, ktorá rímskokatolícku cirkev zasiahla nepripravenú. Ako v mnohých iných oblastiach aj v tomto prípade katolíci, to znamená najskôr iba cirkevná hierarchia a neskôr